

Снежана М. Милосављевић Милић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српску и компаративну књижевност

Оригинални научни рад
УДК 821.163.41.09:929
Димитријевић Ј.
Примљено 15. 10. 2014.

ЈЕЛНА ДИМИТРИЈЕВИЋ – БИОБИБЛИОГРАФСКА ОДРЕДНИЦА

Биографија

Јелена Димитријевић је рођена у Крушевцу 1862. године, а умрла 1945. у Београду. Основну школу завршила је у Алексинцу. Од удаје, 1881. до 1898. живела је у Нишу, а затим у Београду. Била је активни учесник женског покрета: члан управе нишког пододбора Женског друштва, члан књижевног одбора београдског листа *Домаћице*. За време балканског рата била је милосрдна сестра у Београду. образовање је стицала сама и уз помоћ мајке и брата. Говорила је турски, француски, грчки, енглески и немачки. На путовањима је обишла више европских земаља, као и Америку, Африку и Азију.

Дело

Прве објављене песме: *Сарајске песме*, („Отаџбина“, 1892). Осим поезије, писала је приповетке, путописе, епистоларну прозу, есејистичке текстове и роман. Две доминантне теме у њеном делу су живот Туркиња у харемима и сусрет различитих култура и цивилизација. Сарађивала је у часописима, листовима, календарима, алманасима: „Отаџбини“, „Делу“, „Цариградском гласнику“, „Босанској вили“, „Јавору“, „Слободи“, „Виделу“, „Реду“, „Звезди“, „Српском прегледу“, „Бранковом колу“, „Зори“, „Искри“, „Градини“, „Српском књижевном гласнику“, „Венцу“, „Жени“, „Мисли“, „Вардару“, „Српкињи“, „Вечерњим новостима“, „Политици“. За роман *Нове* добила је награду Српске књижевне задруге. У рукопису је остало неколико збирки песама, путописи, и роман аутобиографског карактера.

Издања

Песме, књ. I, Ниш, 1894; *Писма из Ниша о харемима*, Београд, 1897; *Бул-Марикина прикажња*, приповетка, Београд, 1901; *Фати-Султан, Сафи-Ханум, Мејрем-Ханум*, Приповетке, Београд, 1907; *Нове*, роман,

¹ snezana.milosavljevic.milic@filfak.ni.ac.rs

Београд, 1912; *Американка*, Сарајево, 1918; *Писма из Солуна*, Сарајево, 1918; *Писма из Индије*, Београд, 1928; *Писма из Мисира*, Београд, 1929; *Нови свет или у Америци годину дана*, Београд, 1934; *Une vision*, Beograd, 1936; *Седам мора и три океана, Путем око света*, Београд, 1940.

Биобиблиографија

Ж. П. Јовановић, *Библиографска грађа о Ј. Д.*, Гледишта, Ниш, II, 5/6, 1954, 246-248; Живомир Младеновић, *Димитријевић, Јелена Ј.*, Лексикон писача Југославије, Нови Сад, 1972, стр. 630-631.

Роман *Нове*

Издања

Прво издање: Јелена Ј. Димитријевић. *Нове*. Роман, Београд, 1912. Преводи: на руски: Москва, 1928. Награде: Награда Српске књижевне задруге

У двадесет глава романа описан је живот турских жена у Солуну с почетка 20. века, пре свега, младотуркиња, које су се побуниле против застарелих турских обичаја желећи да се приближе европским обичајима и култури. У роману се прати судбина младе Емир-Фатме и њених блиских рођака: сестре Мерсије, тетке Ариф, мужа Џемала. Пошто је захваљујући француској учитељици научила стране језике и упознала се са француском и енглеском литературом, Емир-Фатма увиђа да постоји велики раскорак између начина живота њених сународника и образованих европских жена. Љубав према францускињи ускоро бива замењена љубављу према Мурад-Џемалу, младићу из суседства, такође школованом у Европи. Намери оца да је по вишевековним турским обичајима уда за непознатог младића, кога родитељи бирају, Фатма се супротставља јаком душевном болешћу. Након њеног опоравка у Цариграду, на наговор блиских рођака отац пристаје да Фатму да Џемалу, не знајући ништа о неколиким њиховим тајним састанцима. Њихова брачна срећа ускоро бива прекинута обичајима верског празника Рамазана, за време кога мушкарци и жене морају живети потпуно раздвојено. То ће Џемала вратити на стари порок – пијанство и проузроковати раскид брачне заједнице. Супротстављајући своју љубав према Џемалу устаљеним верским правилима, Фатма има снаге да се супротстави и неприкосновеном очевом ауторитету. Након расправе у којој први пут отворено саопштава оцу своје жеље и слободоумне мисли против верских закона који спутавају женску слободу, Фатма напушта Турску и са Џемалом одлази у Париз. Из дневника који након њене смрти добија тетка Ариф, сазнајемо да су

брза Фатмина болест и смрт биле последица губљења идентитета у новој, европској средини и непристајања на сувише слободни и њој страни начин живота. Кћерка коју Фатма шаље оцу да би јој он дао име, уједно је и знак кајања и молба за опроштај, али и повратак у окриље оне средине од које је Фатма покушала да побегне.

Смештајући радњу романа у прве године 20. века, уочи младотурске револуције, Ј. Димитријевић приказује преломне тренутке у животу оних турских жена које себе називају „нове“. Основна тема романа - тежња „нових“ ка еманципацији и модернизацији харемског живота, развијена је кроз два доминантна приповедна поступка: наратив, који садржи причу о Емир-Фатми и дискурзивне коментаре јунакиња и објективног приповедача. Мада су догађаји смештени у релативно узан хронотоп, наративна динамика се постиже степенастом композицијом унутар препознатљивог жанровског обрасца љубавног романа са препрекама. Иако је за мотивацију фабуларног гранања употребљен и наративни потенцијал стварности - исламских бракоразводних обичаја, ток и исход приче подређени су основној идеолошкој матрици дела – критици обесправљеног положаја жена у турској исламској заједници и афирмацији идеје о њиховом ослобађању. Тој идеји саображено је и профилисање јунака, пре свега женских ликова, који су најбројнији. Насупрот Емир-Фатминој мајци и баки, женама које живот схватају као судбинску предодређеност, налазе се младе Туркиње из виших економских сталежа које су, упознавши преко европских гувернанти европску културу, спознале сву трагику вишевековне заточености својих сународница. Истичући у интимним разговорима, често вођеним на енглеском језику, да нису за реформу већ за уништење харема, нове муслиманке изражавају своју огорченост и побуну против обесправљености жена. О томе сведоче речи Ариф-хануме: „А шта да радимо ми, толико потчињене и понижене. Што куд муж оком ми скоком, што без питања не смемо никуд, што се морао вратити из шетње пре сунчева захода, што устајемо мужу кад пође и дође, што му поливамо кад се умива, што му помажемо кад се облачи, што му палимо наргиле, и што кад нешто тражимо да нам каже, он вели: то није за жене, и што нам муж у свако доба може рећи; иди, ниси за мене, и испраћа нас пошто нас је исплатио по уговору као слушкињу, и што никад нисмо сигуне од – ортака?“ (51) Нове, освешћене муслиманке не желе да буду само „цвет створен да га човек мирише док је свеж, а да га баци кад се спаруши“. Субјективни доживљај историјског тренутка, који је приказан из угла јунакиња, налазимо и у уметнутим писмима и одломцима из дневника. Иако недовољно дистанцирани од сентименталног клишеа, ови интимистички жанрови доприносе аутентизацији слике стварности, али су такође функционални и на плану карактеризације и

сигејног заокруживања. Експлицитно изражени ставови „нових“ своју потврду добијају у судбини Емир-Фатме. Задобијену слободу, пре свега у љубави, млада Емир скупо плаћа – одласком у Париз она у туђој средини, међу странцима, не проналази свој идентитет. Истовремено јунак и жртва, Емир-Фатма умире са свешћу да је за промене сувише рано јер се „не може разорити за дан оно што се зидало вековима“. Њен аманет упућен оцу – тек рођена кћерка, сведочи о тежини њеног индивидуалног пораза јер повратак на старо више није избор, већ неминовност. Идеолошки потенцијал наратива допуњује се на оним местима у роману где се преплиће визура јунака и приповедача, доживљени говор и ауторски коментар. Таква места откривају емпатију и наклоност наративне инстанце–објективног приповедача према јунакињама. Илустративан је следећи пример који говори о просторном мапирању родних односа. „У конаку су људи: њен отац, слуге, кочијаш, роб дилавер, а у харему жене: њена баба, мајка, она, слушкиња, робиња њена другарица. А врата што везују харем с конаком закључана су кад год отац није код куће!“ (18) Информативно-идеолошку вредност приповедачевог говора налазимо и у оним описима и коментарима који представљају критику различитих стереотипа као што су представе путника-странаца, али и неких европских писаца о оријенталној средини, неприкосновеност патријархалне потчињености жена мужу у исламском свету, културни стереотипи о Европи као простору слободе. Указујући на немогућност самоидентификације нових муслиманки са више векова сневаним „чаробним сном истока“, Ј. Димитријевић је у овом роману изразила и сопствени бунт у име „милион понижених жена“. Њен истакнути критички ангажман, иако долази са позиција жене, интелектуалке и Српкиње, надилази међе родног, културолошког и националног. У роману трагичну судбину имају и јунаци који остају верни устаљеним животним обрасцима – Ибрахим-Хасан-беј, његова мајка и жена. Може се стога рећи да преовлађујући дискурс отпора није само одредница жанровског оквира овог романа с тезом, већ је означитељ и својеврсног интеркултурног дијалога као хуманистичког и етичког оквира књижевног дела Јелене Димитријевић.

Иако су се убрзо након појаве романа у часописима „Венац“ и „Дело“ појавили први критички написи, Ј. Скерлић је исте године узгред, у студији посвећеној И. Секулић и М. Јанковић, поменуо да је Ј. Димитријевић показивала „извесне књижевне особине“ имплицитно јој при том одрекавши статус „праве књижевнице“. У најзначајнијим прегледима историје српске књижевности стваралаштво Ј. Димитријевић се само помиње као споредна појава уз важније писце, без дубљег вредновања (Ј. Скерлић, А. Гавриловић, Ј. Деретић, П. Палавестра). Крајем минулог и почетком овог века, након скоро стогодишњег заборављања, о ње-

ном књижевном стваралаштву, посебно о роману и путописима написан је већи број студија. Посматран у контексту европске литературе с почетка 20. века, роман је тумачен као израз културолошке преокупације која је садржана у тези о немогућности превазилажења психолошког и менталног јаза између различитих култура и цивилизација. (П. Протић) Висок степен интерпретативне усаглашености имају рецепције романа *Нове* које долазе са позиција родних теорија читања (М. Кох, С. Слапшак, Б. Дојчиновић-Нешић). Тексту романа се приписује атрибут „женског“ уз истицање интеркултуролошке позиције наративне инстанце. За С. Пековић *Нове* је „омаж женама, Туркињама и еманципацији“. Поред тумачења жанровског синкретизма и наративне динамике романа, опште место у рецепцији је читање романа као драматичне слике сукоба старог и новог, исламске и европске цивилизације, на почетку 20. века.

II

Поезија Јелене Димитријевић

Издања

Песме, књ. 1, Ниш, 1894; *Une vision*, Београд, 1936.

Песме у збирци су груписане у шест целина. Прве две целине чине песме у којима се кроз алегорију, персонификацију и идиличне слике пејзажа изражава хришћанско и патриотско расположење (љубав према Богу и патос славне прошлости, постанак Србије), као и пригодне песме посвећене Богородици мајци, краљу Александру, Гундулићу, Дубровнику. Трећа целина, „Сарајске песме“, садржи циклус љубавних песама („Зехри“) писаних у симетричном осмерцу, са доста турцизама, у којима лирски субјект апострофирањем вољене исказује своју тајну љубав опевајући стереотипне романтичарске мотиве (анђео, душа, сунце, цвет, пољубац, загрљај, девојачка лепота). У песмама са развијенијим дијалогским обликом („Севдији и од Севдије“), и епистоларном формом („Књига из Стамбола – од Севдије), јављају се источњачки мотиви и дескрипција исламских обичаја који ће доминирати у каснијој списатељичиној прози. И последње три целине, где се дијалогско-драмске сцене преплићу са епским сликама, садрже версификацијски и мелодијски неједначене песме у којима су такође на плану мотивике најављене будуће прозне теме: љубав и пријатељство међу женама, егзотични предели и путничка искуства.

Рецепција

У углавном похвалном приказу Јеленине збирке песама П. Поповић истиче значај ретке појаве жена књижевница у српској књижевности. Он наглашава оригиналност тематике (турски живот и љубав према Туркињама), јачину емоција у љубавним песмама („мекота и сласт љубави, заносне и чулне“). Хвали вештину песникиње у дочаравању слике старог нишког живота у песми *Баба Краса*. Као недостатке Поповић наводи пренаглашеност осећања у патриотским песмама, несавршеност версификације и повремену стилску неуједначеност. У неколико новијих осврта на поезију Ј. Димитријевић преовладава негативно вредновање и мишљење да је реч о позноромантичарској, анахроној појави, као својеврсном каталогу општих места српске родољубиве, моралистичке, религиозне, љубавне и идиличне поезије, којој би по тематици и изразу претеча био Јован Илић. Издвојена је једино „подужа приповетка у стиху“, *Баба Краса*, као један од првих покушаја стварања поезије на дијалекту у српској књижевности и као најважна две основне теме у стваралаштву Димитријевићеве: сукоб старог и новог и женска судбина. (П. Протић) Нешто су боље вредноване касније песме, остале у три рукописне збирке, у којима су уочени трагови неоромантичарске и дучићевске симболистичке поетике. (Д. Андрејевић)

Цитирана литература

- А., *Из Јелениних „Сарајских песама“: У мој зман с’га*, Видело, XIII, 152, 1892, Додатак, 1-2.
- А., *Критичари Јелениних песама*, Вечерње новости, III, 354, 1895, 3.
- А.: *Ј. Ј. Д.*, Босанска вила, XIV, 5/6, 1899, 57-60.
- АНДРЕЈЕВИЋ, Даница. *Три рукописне збирке песама Јелене Димитријевић*, Јелена Димитријевић, Живот и дело, зборник реферата са научног скупа, Ниш, 28, 29. октобар, 2004, Ниш, 2006, стр. 43-54.
- БЕЛОВИЋ-БЕРНАДЖИКОВСКА, Ј. *Нове, Роман из харемског живота од Ј. Ј. Д.*, (Превела с немачког М.), Дело, XVIII, 66, 1913, 465-467.
- ВУКИЋ, А. *Задњи роман Ј. Д.*, Хрватска ријеч, Шибеник, X, 1914, 923-925.
- ВУЛЈЕТИЋ, Витомир. *Сучељавање цивилизација у роману Нове Јелене Димитријевић*, Јелена Димитријевић, Живот и дело, зборник реферата са научног скупа, Ниш, 28, 29. октобар, 2004, Ниш, 2006, стр.33-40.
- ДОЈЧИНОВИЋ-НЕШИЋ, Биљана. *„Чаробни сан истока“ – стварност у роману Нове Јелене Димитријевић*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 36/2, Београд, 2007, стр. 279-286.

- ЂОРЂЕВИЋ, Милентије. *Поезија Јелене Димитријевић у свом времену и данас*, Јелена Димитријевић, Живот и дело, зборник реферата са научног скупа, Ниш, 28, 29. октобар, 2004, Ниш, 2006, стр.121-128.
- ЖИВАНОВИЋ, Ј. Ј. Ј. Д.: *Фати-султан, Сафи-Ханум, Мејрем-Ханум*, ЛМС, ССXLVI, 1907, 116-118.
- ЈЕВТИЋ, Б. *Американка*, Књижевни југ, I, II/4, 1918, 348-351.
- ЈОВ., *Ђул-Марикина приказња*, Бранково коло, VII, 22, 1901, 702; Ј. (Живановић): *Ђул-Марикина приказња*, Градина, Ниш, II, 35/36, 1901, 536.
- Ј.П., *Наша књижевница која је обишла скоро цео свет (Разговор са Ј. Д.)*, Време, XX, 6547, 1940, 17.
- КОХ, Магдалена. *Гендер дискурс у акцији. Наратолошке трансгресије код српских списатељица на почетку 20. века. Случај: Јелена Димитријевић*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 34/2, Београд, 2005, стр. 255-268.
- КОХ, Магдалена. *Епистоларна проза српских списатељица прве половине 20. века: Жанровске особине*, Прожимање жанрова у српској књижевности, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 2003/2004.
- КОСН, Magdalena. ... *kiedy dojrzemu jako kultura... TWORCZOSC PISAREK SRBSKICH NA POCZATKU XX WIEKU (kanon-genre-gender)...*, Wroclaw, 2007.
- ЛУКИЋ, Ј. *Ђул-Марикина приказња*, СКГ, III, 2, 1901, 146-149.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИЋ, Снежана. *Модели приповедања у епистоларно-путописној прози Јелене Димитријевић*, Годишњак Департамента за српски језик и књижевност, Ниш, 2008, стр. 297-304.
- ПЕКОВИЋ, Слободанка. *Романи и путописи у стваралачком поступку Јелене Димитријевић*, Јелена Димитријевић, Живот и дело, зборник реферата са научног скупа, Ниш, 28, 29. октобар, 2004, Ниш, 2006, стр. 55-64.
- ПОПОВИЋ, П. *Песме Ј. Јов. Д.*, Српски преглед, I, 7, 1895, 219-220.
- ПРОТИЋ, Предраг. *Суочавање искустава у прози и поезији Јелене Димитријевић*, Градина, V, 1982, стр. 145-150.
- РИСТИЋ, Х. Х. и К. Цветковић. *Јеленине песме*, Босанска вила, X, 12-14, 1895.
- С(ЕКУЛИЋ), И. Ј. Ј. Д.: *Нови светили годину дана у Америци*, СКГ, XLIII, 8, 1934, 604-605.
- СЛАПШАК, Светлана. *Хареми, номади: Јелена Димитријевић*, ПроФемина, Београд, 1998, стр. 137-149.
- СТОЈАНОВИЋ, М. (ур). *Јелена Димитријевић, Живот и дело*, зборник реферата са научног скупа, Ниш, 28, 29. октобар, 2004, Ниш, 2006.

- ЋИРИЋ, Ђ. *Жена у новој српској књижевности*, Југословенска жена, III, 15-20, 1919, 70-75;
- ХРОНИЧАР (Ј. Живановић). *Нове, роман* Ј. Ј. Д., Венац, IV, 2/3, 1912/1913, 181-183.
- НАWKESWORTH, Celia. *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, Budapest, 2000.
- ЦЕНЗОР (Д. Илић). *Писма из Ниша, О Харемима од Ј. Ј. Д.*, Бранково коло, III, 30, 1897, 956-957.
- ЧОВИЋ, Бранимир. *Форме наратива у прози Јелене Ј. Димитријевић (на примеру романа Нове)*, Јелена Димитријевић, Живот и дело, зборник реферата са научног скупа, Ниш, 28, 29. октобар, 2004, Ниш, 2006, стр. 21-28.